

Ірина Лиханова,

наук. співробітник НБУВ, канд. іст. наук

Джерельна база ретроспективного покажчика «Книга в Україні. 1861–1917: Матеріали до репертуару української книги»

У статті проаналізовано друковані та електронні бібліографічні джерела, за якими здійснюється науково-бібліографічна редакція та доповнення картотеки виданнями, що вийшли друком українською і російською мовами протягом 1861–1917 рр. в сучасних кордонах України. Особлива увага приділяється базам даних «Міжнародний зведений каталог-репертуар україномовної книги 1798–1923 рр.», «Каталог російської книги XIX ст.», а також друкованим покажчикам фондів галузевих бібліотек України, біобібліографічним покажчикам праць видатних діячів науки, культури України тощо.

К л ю ч о в і с л о в а: українська книга, національна бібліографія, ретроспективна національна бібліографія, Український бібліографічний репертуар.

Bibliographical sources on creating the retrospective Bibliography «Book in Ukraine. 1861–1917» are depicted in the article. Present Bibliography is a logical sequel of the work on opening the native published heritage repertoire of the second part of the XIX century – beginning of the XX century.

К е у в о р д s: national bibliography, retrospective national bibliography, Ukrainian bibliographical repertoire, Ukrainian book.

У межах Українського бібліографічного репертуару Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ) з 1999 р. видає покажчик «Книга в Україні. 1861–1917: Матеріали до репертуару української книги» (уклад. С. Й. Петров, С. С. Петров та ін.). Бібліографічна редакція покажчика здійснюється у відділі національної бібліографії Бібліотеки.

Видання хронологічно продовжує працю С. Й. Петрова «Книги громадянського друку видані на Україні, XVIII – перша половина XIX ст.: Каталог»¹, що була однією з перших спроб створення зведеного репертуару книжкової продукції України за дореволюційні роки². Видання містить відомості про книги з різних галузей знань і включає бібліографічний опис книг українською та російською мовами, виданих на території України (у межах адміністративного поділу УРСР), надрукованих громадянським шрифтом упродовж 1765–1860 рр.

Каталог побудовано за алфавітом прізвищ авторів та назв творів. Він містить близько двох ти-

сяч записів, які доповнені примітками, що розкривають зміст збірників, та анотаціями оціночного характеру. Майже всі представлені у каталозі видання є бібліографічною рідкістю. Основна частина книг, включених до каталогу, переглянута *de visu*. Особливості окремих видань відзначені в анотаціях. Описи книг, яких С. Й. Петрову не вдалося розшукати у бібліотеках, подано з посиланням на бібліографічні або архівні джерела³.

Посібник має у своєму складі допоміжні покажчики: іменний (містить прізвища авторів, перекладачів, видавців), систематичний, хронологічний, покажчик міст та друкарень, а також список бібліографічних джерел, використаних у виданні. Проте відсутність відомостей про місцезнаходження кожної книги у бібліотеках України дещо знижує довідкову цінність цього каталогу. Крім того останній має й певні прогалини, зокрема, у відображенні видавничої продукції губернських та приватних друкарень.

Покажчик «Книга в Україні. 1861–1917» побудовано за територіальним і мовним принципами. До

нього включено інформацію про видання, які були надруковані українською та російською мовами в межах сучасної території України з 1861-го по 1917 р. Частина матеріалів переглянута *de visu*, опис інших уточнюється за бібліографічними джерелами.

Як відомо, друга половина XIX – початок XX ст. – один із найважливіших періодів історії України. Реформа 1861 р. створила умови для розвитку промислового капіталізму, що, в свою чергу, спричинило значне кількісне зростання книговидавничої продукції. Сформувалися досить потужні видавничі фірми – М. Й. Вольфа, А. Ф. Маркса, О. С. Суворіна, Ф. Ф. Павленкова у Санкт-Петербурзі; К. Т. Солдатенкова, І. Д. Ситіна та інших у Москві. Їх діяльність мала, безумовно, першорядне значення для забезпечення видавничою продукцією країни у ці роки.

Втім, економічне піднесення імперії стимулювало розвиток і периферійної поліграфічної промисловості, яка концентрувалася у швидко прогресуючих культурно-промислових центрах, у губернських містах та окремих повітових містечках. У Західній Україні найзначнішими центрами книгодрукування у цей час стають Львів, Станіслав, Чернівці, Коломия, Почаїв, Унгвар (Ужгород), у Східній Україні лідерами в цій галузі виступають Київ, Харків, Одеса, а згодом – Катеринослав, Чернігів, Полтава, Миколаїв, Єлизаветград та ін.⁴

У Східній Україні розвиток національного книгодрукування був пов'язаний з активізацією культурного життя, інтенсивним формуванням національної свідомості, розвитком української мови, динамічним зростанням кількості україномовних літературних творів, наукових праць з вітчизняної історії, етнографії, фольклору.

Якщо в Галичині національний видавничий рух розвивався й у подальшому, то в Україні Наддніпрянській через антиукраїнську політику царського уряду у книгодруванні фактично домінувала російська мова (Циркуляр міністра внутрішніх справ П. Валуєва від 18 липня 1863 р.; Емський указ імператора Олександра II від 30 травня 1876 р.; Указ Сенату про «шкідливість» культурної і освітянської діяльності в Україні 1908 р.; Указ Миколи II про скасування української преси 1914 р.).

Розвиток українського книгодрукування був відносно успішним у періоди тимчасових послаблень цензурних утисків царату – на межі 50–60-х років XIX ст. (до Валуєвського циркуляра); до 70-х рр. (до Емського указу), але особливо після рево-

люції 1905 р., а у Галичині – після встановлення Конституційного ладу в Австро-Угорщині наприкінці 60-х років XIX ст. З 1917 р. почалося зростання видання книжок українською мовою. У роки Української революції 1917–1920 рр. розвиток українського книгодрукування був найбільш активним⁵.

За своїм складом згаданий покажчик універсальний, він містить літературу з усіх галузей знань. До нього включено книги, брошури, серійні видання, доповіді, записки, праці, звіти наукових товариств, громадських організацій, державних установ тощо.

Разом з тим, до покажчика не включено газети, листівки, журнали, вирізки, ілюстративні, нотні, картографічні видання. Ці видання потребують окремого бібліографічного опрацювання.

Основу видання «Книга в Україні. 1861–1917» становлять матеріали картотеки, що була створена протягом 1971–1974 рр. під керівництвом відомого книгознавця Степана Йосиповича Петрова, автора бібліографічних праць «Славянские книги кирилловской печати XV–XVIII вв.» (К., 1958), «Книги первой четверти XIX в.: Каталог книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке Украинской ССР» (К., 1961), «Книги гражданского друка, выданные на Украине. XVIII – первая половина XIX ст.» (Х., 1971) та ін.⁶

Формуючи картотеку, укладачі вивчали різноманітні джерела: органи офіційної бібліографічної реєстрації Російської імперії, карткові та друковані каталоги бібліотек, бібліографічні покажчики⁷.

Всі ці джерела створювалися у різні часи і з різною метою, і вони вельми різняться між собою за змістом, структурою, якістю.

Як відомо, державна бібліографічна реєстрація була запроваджена в Росії лише у 1837 р. До середини 1855 р. вона велася на сторінках «Журнала Министерства народного просвещения» у рубриці «Указатель вновь выходящих книг». Далі настає перерва, під час якої поточний облік нової літератури здійснюється Петербурзькою публічною бібліотекою, журналом «Книжный вестник». У 1869 р. офіційна реєстрація відновлюється на шпальтах газети «Правительственный вестник», пізніше її проводять також у журналі «Указатель по делам печати». У липні 1907 р. починає видаватися «Книжная летопись» – щотижневий журнал поточної бібліографічної реєстрації, що виходив до 1917 р. під патронатом Головного управління у справах друку Міністерства внутрішніх справ.

У «Книжной летописи» протягом 1907–1917 рр. реєструвалися також брошури, мапи, ноти,

періодичні видання. У кожному випуску «Летописи», починаючи з № 2 за 1907 р., друкувалися списки книг, заборонених цензурою. І все-таки належної повноти обліку друкованої продукції не було. Досить неповно реєструвалися офіційні, відомчі та земські видання, зовсім не відображалися невідомі цензурі підпільні твори друку. Матеріал описувався у виданні досить детально, але не завжди достатньо повно, точно, уніфіковано. Описи книг, нот, мап подано за алфавітом їх авторів та заголовків.

Відомості про значний масив видань, видрукованих протягом 1884–1907 рр. містяться у щорічниках «Список книг, вышедших в России», які видавалися Головним управлінням з питань друку. До 1903 р. ці посібники були просто відбитками із газети «Правительственный вестник», на шпальтах якої у 1869–1876 і 1879–1902 рр. велася державна бібліографічна реєстрація. Вони, звичайно, поступаються «Книжной летописи» у питаннях повноти обліку та якості опису матеріалу. Бібліографічні описи видань тут подано скорочено (автор, назва, місце та рік видання). Вивчення бібліографічних матеріалів газети «Правительственный вестник» дало змогу включити до праці «Книга в Україні. 1861–1917» видання, які були надруковані в Україні у так звані проміжні роки, і не охоплені вищеназваними фундаментальними покажчиками.

Звичайно ж, укладачі використовували й інші джерела. Так, з метою виявлення видань 1891–1893, 1902–1904, 1906 рр. переглядалися систематичні допоміжні покажчики до бібліографічного відділу «Книжные новости» журналу «Книжный вестник», які містять короткий бібліографічний опис видань.

Бібліографія української книги за значні хронологічні періоди бралася також із покажчиків М. Комарова «Бібліографічний покажчик нової української літератури (1798–1883)» та І. Левицького «Галицко-русская библиография XIX столетия. 1801–1886. Т. 1–2», «Українська бібліографія Австро-Угорщини. 1887–1893 рр.».

Праця М. Комарова включає літературу українською мовою, незважаючи на місце видання, а також твори, написані українцями російською мовою або українські за тематикою. Покажчик охоплює не лише художню літературу, але й фольклорні та інші матеріали.

Крім того тут розкриваються псевдоніми і криптоніми, вказується, де вперше було надруковано твір, або де він перевидавався; розкрито зміст багатьох книг, збірників, застосовано посилання.

Роблячи бібліографічний опис матеріалів, М. Комаров намагався подати максимум відомостей про книгу, хоча не всі видання автору вдалося переглянути *de visu*. Покажчик також містить два додатки. Перший – це алфавітний список найважливіших статей про українську мову та літературу, другий містить відомості про те, скільки вийшло книг українською мовою за кожен рік.

Незважаючи на те, що «Бібліографічний покажчик нової української літератури (1798–1883)» має чимало суттєвих недоліків – прогалини у виданнях, помилки в описах, оскільки автор здійснював опис не лише шляхом безпосереднього перегляду книги, а й на основі відомостей з рецензій, реклам, усної інформації, він увійшов в історію культури України як перша спроба репертуару української книги більш ніж за вісім десятиліть.

У бібліографічних працях І. Левицького підбито підсумок українського книговидання в Австро-Угорщині за майже столітній період. У них подано інформацію про книжки і листівки Західної України українською мовою (кириличною чи латинською графікою без огляду на національність автора), а також написані українцями, не зважаючи на мову (російською, німецькою, польською та іншими мовами). До бібліографії включено також журнали і газети, причому розписано їхній зміст.

Готуючи свою бібліографію, І. Левицький намагався всі публікації переглянути *de visu*. В результаті його праці вирізняються максимальною інформативністю, точністю поданого матеріалу. Описуючи книги, бібліограф крім автора, назви, місця і року видання, наводив також відомості про друкарню чи видавця, тираж, формат, ціну. Багато бібліографічних записів супроводжується цінними примітками, вдалими коментарями, з яких можна довідатися в якому ще, крім названого, виданні надруковано той чи інший твір, де можна прочитати рецензію на нього тощо. Подано й відомості про авторів окремих творів, наведені дані з історії деяких видань, дані про їх переклади на інші мови.

Видання за 1917 р. відбиралися як із «Книжной летописи», так і з покажчика «Книги Української РСР. 1917–1923» у 7 томах, підготовленого Книжковою палатою у 1959 р. Машинопис покажчика зберігається у Державному архіві друку Книжкової палати України та НБУВ. Він включає 10 465 позицій і містить бібліографічний опис видань українською та російською мовами, що вийшли в територіальних межах УРСР з 1917-го по 1923 рік.

До бібліографічного опису включено: прізвище та ініціали автора, назва твору, місце видання, видавництво, кількість сторінок, тираж.

У 1963 р. Державна публічна бібліотека АН УРСР підготувала додаток до цього покажчика. «Книги УРСР. 1917–1923: Книги з архівного фонду ДПБ АН УРСР, які відсутні у рукопису Книжкової палати». Він містить 853 позиції.

Однак, картотека покажчика «Книга в Україні. 1861–1917» створювалася не лише за вищезазначеними бібліографічними джерелами. Укладачі також переглянули значну кількість каталогів бібліотек, книгарень, видавництв, матеріалів календарів, довідників. У результаті картотека сягнула майже 80 000 бібліографічних записів. Однак, у процесі подальшої роботи з'ясувалося, що і ця картотека потребує доповнень, адже, як відомо, з певних причин до неї не було включено багато видань, вилучених із загального обігу. Йдеться, насамперед, про релігійну літературу. Цілком зрозуміло, що без цих та інших видань покажчик «Книга в Україні. 1861–1917» був би науково неповноцінним, не мав би науково-інформаційної цінності.

Крім того, під час звірки робочої картотеки з бібліографічними покажчиками велику кількість видань було вилучено: дублети (при розписуванні різних бібліографічних джерел одне й те саме видання потрапляло до картотеки в різних варіантах опису); праці, що побачили світ за межами державних кордонів України (Росія, Польща та ін.); надруковані до 1861 р. (до картотеки ввійшло чимало книг без року видання); альбоми, ноти, листівки, відривні календарі тощо.

З метою зробити покажчик максимально повним проводиться пошук за електронними бібліографічними джерелами. Йдеться, зокрема, про «Міжнародний зведений каталог-репертуар українськомовної книги 1798–1923 рр.» (створений відділом національної бібліографії НБУВ). Він містить бібліографічні описи українськомовних книг, які були надруковані в Україні та за її межами з 1798-го по 1923 р. Каталог-репертуар відображає українськомовну книгу, яка зберігається у фондах провідних бібліотек, музеїв України та зарубіжних країн, а також видання, котрі не збереглися і відомі тільки за бібліографічними джерелами. «Міжнародний зведений каталог-репертуар українськомовної книги» репрезентує фонди українськомовної книги бібліотек загальнодержавного значення, обласних універсальних наукових бібліотек, бібліотек науково-дослідних інститутів Національної академії наук, обласних краєзнавчих музеїв України та за-

рубіжних країн. Зокрема, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки України, Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, Державної історичної бібліотеки України, Книжкової палати України ім. І. Федорова, Національної бібліотеки Білорусі, Російської національної та Російської державної бібліотек, Народної бібліотеки Чеської республіки, Бостонської публічної бібліотеки, Бібліотеки конгресу США та ін.

З цією метою використовується і БД «Каталог російської книги XIX ст.», яка містить 530 тис. бібліографічних описів російськомовних книг, що зберігаються у шести провідних бібліотеках Росії: Російській державній бібліотеці, Російській національній бібліотеці, Бібліотеці Російської академії наук, Державній публічній і історичній бібліотеці Росії, Науковій бібліотеці Московського державного університету ім. М. Ломоносова, Науковій бібліотеці ім. М. Горького Санкт-Петербурзького державного університету. Каталог включає книги, видані російською мовою в Росії, Україні та за кордоном з 1826-го по 1917 р.

Нині проводиться звірка картотеки і з друкованими покажчиками, зокрема, з універсальними бібліографічними покажчиками та зведеними каталогами, що включають українськомовні та російськомовні книги означеного періоду, видані в державних межах України.

Так, бібліографічний покажчик «Українськомовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1798–1923. Т. 1–3» включає видання українською мовою, що вийшли друком з 1798-го по 1923 р. в Україні та за кордоном. Бібліографічні записи подано за хронологією, а в межах року за абеткою імен, прізвищ або назв творів. Усі видання, представлені у покажчику, опрацьовано *de visu*.

Важливо те, що у покажчику застосовано науково-бібліографічний опис, який передбачає аналітичне вивчення документа, визначення необхідного набору елементів опису з урахуванням особливостей виду видання й завдань наукового каталогу. Такий опис максимально повно враховує як основні, так і факультативні елементи, зберігає тогочасний правопис, висвітлює повніше зміст твору. Наприклад, у примітках подаються відомості про довідковий апарат видання, присвяти, епіграфи, особливості кожного примірника, розкривається зміст окремих збірників, альманахів, календарів, хрестоматій та ін.

«Друкований зведений каталог україномовної книги державних бібліотек та музеїв України. 1798–1923» (Національна Парламентська бібліотека України) враховує україномовні видання цілої системи, містить праці, друковані гражданським шрифтом, книги, писані так званім «язичієм» без урахування територіальних обмежень. Всі ці видання репрезентують фонди великих бібліотек України: Харківської наукової ім. В. Г. Короленка, Одеської наукової ім. М. Горького, Державної історичної бібліотеки України, Кримської республіканської бібліотеки та дев'яти обласних універсальних наукових бібліотек України; музеїв: Музею книги і друкарства (м. Київ), Львівського історичного музею, Закарпатського, Київського, Миколаївського, Херсонського, Хмельницького, Дрогобицького та Корсуня-Шевченківського краєзнавчих музеїв. Представлені у Каталозі позиції описані *de visu*, подано їх детальний бібліографічний опис.

«Репертуар української книги. 1798–1916: Матеріали до бібліографії» (Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника) – публікація архівної картотеки української книги 1798–1916 рр., створеної у 1945–1948 рр. академічними бібліотеками Києва і Львова під керівництвом Ю. Меженка.

Фахівці бібліотеки розглядали картотеку як архівний документ, тому не ставили собі за мету звіряти описи з оригіналами або проводити ґрунтовні бібліографічні розшуки. У виданні здійснено мінімальну бібліографічну редакцію, повністю збережено правопис, вжитий у відповідних бібліографічних джерелах, які розписані у картотеці, включено всі описані видання (за винятком дублетів) без уваги на точність та повноту опису. Тому у картках повторюються неточності і помилки, які є в джерелах. Їх не вдалося повністю уникнути, готуючи видання. Лише в окремих випадках, коли були великі розбіжності в описах дублетів, проводилися бібліографічні розшуки шляхом звірки карток з розписаними бібліографічними джерелами або за каталогом Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Про це йдеться у примітках до відповідних позицій, позначених астериском⁸.

І все-таки, незважаючи на певні недоліки та неточності, «Репертуар української книги. 1798–1916: Матеріали до бібліографії» є одним із важливих джерел у роботі з підготовки до друку нашого покажчика «Книга в Україні. 1861–1917». Адже репертуар містить великий масив видань

значного хронологічного періоду – архівна картотека нараховує орієнтовано 23–25 тис. назв, що становить 30–35 тис. карток. При чому, тут наводиться інформація про видання, які не збереглися у бібліотеках України, а відомі лише за бібліографічними джерелами. Подано посилання на бібліографічні джерела, за якими, при потребі, можна зробити необхідні уточнення.

Покажчики «Спецфонд Книжкової палати України. 1917–1921 рр.» (К., 2003), «Спецфонд Книжкової палати України 1917–1921 рр.: Додатковий випуск» (К., 2003) репрезентують книги, неперіодичні та продовжувані видання, а також видання менше чотирьох сторінок, видані українською та іншими мовами в Україні та за її межами, які тривалий час перебували під контролем радянської цензури й були недоступні масовому читачеві.

Варто згадати ще одне джерело – це бібліографічний посібник «Матеріали до книговидавничого репертуару Поділля (1853–1923)», що містить описи книг та брошур, виданих на Поділлі українською, російською, польською, французькою, латинською та єврейською мовами упродовж 1852–1923 рр. З представлених 2783 видань, більшість переглянуто *de visu*.

Прагнучи до більш повної бібліографічної реконструкції книговидавничого репертуару Поділля, укладач опрацював каталоги та фонди Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки України, Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. Тімірязєва, Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. М. Островського, бібліотеки і фонди колекцій Вінницького та Хмельницького обласних краєзнавчих музеїв, Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника, бібліотек Державного архіву Вінницької області та Кам'янець-Подільського університету. Використовувалася також електронна база даних генерального алфавітного каталогу книжково-го фонду Російської національної бібліотеки (Санкт-Петербург)⁹.

Крім того, наш колектив упорядників користувався покажчиками фондів галузевих бібліотек. Насамперед, це покажчики «Українська сільсько-господарська книга з фондів ЦНСГБ УААН (1868–1917)» та «Медична книга України у фондах Державної наукової медичної бібліотеки. 1841–1920» (К., 2005), які включають видання, надруковані різними мовами в державних межах України. Науково-бібліографічний опис в них най-

повніше враховує основні та факультативні елементи, зберігає графіку написання твору.

Каталог «Підручники та навчальні посібники з фондів Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського (1748–1917 рр.) для початкових та середніх навчальних закладів» (К., 2005) містить бібліографічні описи підручників для різних типів шкіл, хрестоматії з усіх напрямів знань, посібники для самостійного навчання, авторські підручники для початкового навчання грамоті Т. Лубенця, О. Духновича, Б. Грінченка, П. Куліша, К. Ушинського та інших видатних педагогів і культурно-освітніх діячів минулого, надруковані в Україні та за її межами (у Росії, Польщі, Угорщині та ін.).

Значна увага приділяється звірці з біобібліографічними покажчиками видатних діячів науки, культури, зокрема, «Микола Іванович Костомаров (1817–1885): Матеріали до бібліографії» (Чернівці, 2002), «Бібліографічний покажчик творів Миколи Івановича Костомарова» (К., 2003), «Повна бібліографія праць Івана Огієнка» (Хмельницький, 1998), «Антін Крушельницький – письменник, публіцист, педагог: Матеріали до бібліографії та епістолярної спадщини» (Львів, 2002), «А. Ю. Кримський (1889–1971): Бібліографічний покажчик» (К., 1972), «Іван Петрович Крип'якевич: Бібліографічний покажчик» (Львів, 1966) та ін.

Переглядаються також покажчики видань культурно-просвітніх товариств, серед яких: «Видання «Просвіт» Галичини, 1868–1938» (К., 1996), «Видання «Просвіт» Наддніпрянської України, 1906–1911» (К., 1999), «Товариство «Просвіта» у Львові: Покажчик видань, 1868–1939» (Львів, 1996), «Яків Оренштайн – феномен української видавничої справи: Каталог виставки» (Львів, 1998) тощо.

Ретельно вивчаються дисертаційні дослідження, монографічні видання та збірники наукових праць, якщо вони містять бібліографічні розділи, де представлено книги періоду, що досліджується. Так, назвемо кілька з них. Дисертація Н. Л. Малиновської «Українська книга другої половини ХІХ – першої чверті ХХ століття на Півдні України: Історико-книгознавчий і бібліографічний аспект» (К., 2005) з її ґрунтовною бібліографією, яка включає видання другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Монографія А. А. Непомнящого «Записки путешественников и путеводители в развитии исторического краеведения Крыма (последняя треть ХVIII – начало ХХ века)» (К., 1999) містить два

бібліографічні покажчики: «Записки путешественников по Крыму (последняя треть ХVIII – начало ХХ века)» (1001 позиція) та «Дореволюционные путеводители по Крыму» (326 позицій).

Праця В. П. Ляхощького «Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка» (К., 2000) містить бібліографію праць І. Огієнка та творів про нього, що включає 1037 позицій.

Монографія Л. Дениско «Бібліотека Київської духовної академії (1819–1919)» (К., 2006) висвітлює історію бібліотеки Київської духовної академії за весь час її існування, розкриває особливості формування її книжкового фонду. Примітки, список використаних джерел та додатки включають видання за 1861–1917 рр. У додатках подано також біобібліографічні матеріали до біографій найвидатніших бібліотекарів Київської духовної академії, зокрема І. М. Скворцова (1795–1863), К. Д. Думитрашка (1814–1886), А. С. Криловського (1853–1930).

Збірник наукових праць «Іван Омелянович Левицький», виданий Львівською науковою бібліотекою ім. В. Стефаніка у 2002 р., містить бібліографічний покажчик праць І. О. Левицького (179 позицій) та ін.

Прагнучи доповнити покажчик «Книга в Україні. 1861–1917» релігійними виданнями, які раніше з відомих причин не включалися до картотеки, упорядники ретельно переглянули: «Систематический каталог книг библиотеки Киево-Печерской лавры. Т. 1–2» (К., 1908–1912), «Систематический каталог книг на славянском и русском языках Фундаментальной библиотеки Волынской духовной семинарии» (Почаев, 1889), «Систематический каталог книг библиотеки высокопреосвященного Флавиана, митрополита Киевского и Галицкого» (К., 1910), «Систематический каталог книг библиотеки Киевской духовной академии. Т. 1–4».

Згадані покажчики розкривають фонди бібліотек духовних закладів та особисту колекцію митрополита Флавіана, містять значний масив релігійної літератури, а також видання з усіх галузей знання.

Особливо цінною є колекція бібліотеки Київської духовної академії, що комплектувалася за рахунок пожертвувань київських митрополитів. Основу її фонду становили рукописи, стародруки, які надійшли з Почаївської лаври, з волинських, київських та інших монастирів і церков, з Олонецької духовної семінарії. На початку ХХ ст. бібліотека Київської духовної академії була одним з найбільших книгосховищ України. На момент

надходження її до Всенародної бібліотеки України (нині Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського) фонди перевищували 150 тис. одиниць зберігання. Що характерно, зібрання бібліотеки мало універсальний характер, воно включало видання XV – початку XX ст.¹⁰

Тому й не дивно, що «Систематический каталог книг библиотеки Киевской духовной академии» не тільки релігійного змісту, він відображає книги з історії, літератури, культури, мистецтва, філософії, математики та інших галузей знань. У змісті каталогу знаходимо російськомовні видання В. Антоновича, О. Лазаревського, П. Куліша, Д. Яворницького, М. Довнар-Запольського, П. Гулака-Артемовського та ін.

Праця О. І. Раздорського «Справочные издания епархий Русской православной церкви, 1861–1915: сводный каталог и указатель содержания» (СПб., 2002) містить відомості про 230 довідкових видань 57 епархій Руської православної церкви XIX – початку XX ст., у т. ч. українських – Волинської, Катеринославської, Київської, Подільської, Полтавської, Таврійської, Харківської, Херсонської, Чернігівської. Більшість представлених у роботі документів уперше вводяться до наукового обігу. Є тут інформація і про видання, які зберігаються у 180 бібліотеках, музеях і архівах Росії, України, Білорусі, Казахстану, Грузії, Молдови, Литви, Латвії, Естонії, Польщі, Фінляндії, США.

Крім бібліографічних описів епархіальних довідкових видань (епархіальні довідкові та пам'ятні книжки, адрес-календарі, розклад церков та приходів тощо) автор подає інформацію про їх місце зберігання, детально розкриває зміст цих унікальних історичних джерел. Більшість матеріалів описано *de visu*¹¹.

Науково-допоміжний покажчик «Історія Харківської епархії: До 200-річчя заснування» (Х., 1999), виданий Харківською державною науковою бібліотекою ім. В. Г. Короленка, репрезентує літературу, що виходила з початку заснування епархії, з 1799-го і по 1999 р. Він включає відомості про книги і статті з періодичних видань релігійного та світського змісту. Джерела, вміщені в ньому, розкривають історію заснування Харківської епархії, виникнення монастирів та церков, організацію духовної освіти, церковних установ, життя та діяльність релігійних діячів Слобожанщини.

Матеріали, видані до 1917 р., згруповано у межах церковно-адміністративного поділу, наступних періодів – у межах адміністративного поділу.

Бібліографічні записи в покажчику розташовані за предметними розділами, а в середині розділів – за хронологією або алфавітом. Більшість творів описано *de visu*. Документи, відсутні у ХДНБ ім. В. Г. Короленка, описувалися за бібліографічними джерелами і позначені астериском¹².

Значний масив матеріалів з історії української церкви представляє покажчик І. Патрила «Джерела і бібліографія історії Української церкви» (Рим, 1975)¹³. У 1979 р. було видано додатки до цієї праці¹⁴. Покажчик складається із двох частин («Джерела до історії Української церкви» і «Бібліографія історії Української церкви»), які поділено на окремі тематичні розділи. У межах розділів матеріал розташовано за алфавітом. Покажчик охоплює значний хронологічний період (XIX – кінець 70-х років XX ст.) і включає 1408 бібліографічних описів окремо виданих праць, статей із наукових збірників та періодичних видань, що зберігаються у бібліотеках Рима.

Покажчик включає видання різними мовами – українською, російською та іншими, надруковані в межах сучасної України і за кордоном. Бібліографічний опис включає основні елементи: автор, назва, місце видання, видавництво, типографія, рік видання, кількість сторінок. Бібліографічні описи супроводжуються ґрунтовними анотаціями. Подано два допоміжні покажчики – іменний покажчик («спис авторів»), покажчик імен та речей.

На жаль, обсяг статті не дає змоги детально розглянути всі джерела, які вивчаються під час бібліографічної редакції та підготовки до друку ретроспективного бібліографічного покажчика «Книга в Україні. 1861–1917».

Під час бібліографічної редакції не тільки перевіряється правильність та повнота бібліографічного опису, але й проводиться копітка робота з доповнення видання пропущеними матеріалами. Окремо створюється картотека таких видань, яка натеper включає понад 1000 бібліографічних карток. Доповнення та уточнення до випусків, що вже побачили світ, будуть включені до окремого додаткового випуску по завершенні видання.

Отже, одним із найважливіших завдань, що постають перед укладачами, є повнота видання. Звичайно, покажчик «Книга в Україні. 1861–1917» не претендує на вичерпну повноту. Це пов'язано, насамперед, зі складністю роботи та значним обсягом видання. Як уже зазначалося, обсяг картотеки становить понад 80 000 бібліографічних записів. Бібліографічна обробка такої великої кількості документів, звірка картотеки з

бібліографічними покажчиками та каталогами, виявлення пропущених видань потребують напруженої праці і тривалого часу. Кожного року подається до друку два випуски покажчика «Книга в Україні. 1861–1917». Завершити видання планується приблизно через 7 років.

Покажчик «Книга в Україні. 1861–1917» є ґрунтовною працею з розкриття репертуару вітчизняної друкованої спадщини другої половини XIX – початку XX ст. Цей проект реалізується завдяки значній науково-дослідній роботі авторів-укладачів під час пошуку відсутніх видань та бібліографічної редакції картотеки покажчика за певними методичними вимогами. Науково-інформаційна значущість даної роботи полягає в тому, що в ній відображено величезний масив видань універсального характеру українською та російською мовами, які побачили світ упродовж 1861–1917 рр. Вона дає доволі повне уявлення про стан книговидавничої діяльності в Україні у другій половині XIX – початку XX ст., створює надійне підґрунтя для книгознавчих, бібліографознавчих та інших досліджень.

Примітки

¹ Книги громадянського друку, видані на Україні: XVIII – перша половина XIX ст.: каталог / склав С. О. Петров. – Х.: Вид-во Кн. Палат. УРСР, 1971. – 296 с.

² Українська радянська бібліографія / за ред. Ф. К. Сарани і Д. Д. Тараманова. – К.: Вища шк., 1980. – С. 178.

³ *Петров С. О.* З історії виникнення та розвитку громадянського книгодрукування на Україні // Книги громадянського друку, видані на Україні: XVIII – перша половина XIX ст.: каталог / склав С. О. Петров. – Х.: Вид-во Кн. палати УРСР, 1971. – С. 3–8.

⁴ *Петров, С. С.* Видавнича справа в Києві (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ...канд. філол. наук. – К., 2004. – С. 6–7; *Дей О. І.* Книга і друкарство на Україні з 60-х років XIX ст. до Великого Жовтня // Книга і друкарство на Україні. – К., 1964. – С. 129.

⁵ *Онищенко О. С., Омельчук В. Ю.* Вступ // Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798–1923: бібліогр. покажч. – К., 2003. – Т. 1. – С. 9; *Надточій О.* Російська цензура і видання творів Тараса Шевченка (1861–1916 рр.). – Черкаси: Брама, 2006. – С. 10–19.

⁶ *Пащикова В. С.* «Ваш каталог стане настільною книгою...»: [Про діяльність книгознавця С. Й. Петрова] // Бібл. вісн. – 1993. – № 3 – 4. – 69–79.

⁷ *Передмова* // Книга в Україні: Друга половина XIX – початок XX ст. (1861–1917): бібліогр. покажч. / уклад.: С. Й. Петров, С. С. Петров. – К., 1996. – Вип. 1. – С. III–VII; *Петров С. С.* Книга в Україні, 1861–1917: (Бібліогр. покажч.) Вип. «А» // Друкарство. – 1998. – № 2. – С. 25; *Передмова* // Книга в Україні, 1861–1917: Матеріали до репертуару укр. кн. / уклад.: С. Й. Петров, С. С. Петров; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського – К., 1999. – Вип. 2 – С. 1–2; *Петров С.* Історія видання «Книга в Україні, 1861–1917»: Матеріали до репертуару української книги // Наук. пр. НБУВ. – К., 2004. – Вип. 13. – С. 197–207.; *Петров С.* Книжкова справа в Києві. 1861–1917. – К., 2002 – 344 с.; *Бабич В. С.* Бібліографічні джерела українознавства // Вісн. Кн. палати. – 2000. – № 10. – С. 11–15; *Лиханова І., Гоїнець В.* Бібліографічний покажчик «Книга в Україні, 1861–1917»: інформаційні матеріали до Українського бібліографічного репертуару // Наук. пр. НБУВ. – К., 2006. – Вип. 16. – С. 341–353.; *Лиханова І.* Бібліографічний покажчик «Книга в Україні, 1861–1917» як складова Українського бібліографічного репертуару // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 214–225.

⁸ *Льницька Л.* Від упорядника // Репертуар української книги, 1798–1916: Матеріали до бібліографії. – Львів, 1995. – Т. 1. – С. XIX–XXIII.

⁹ *Передмова* // Матеріали до книговидавничого репертуару Поділля (1852–1923): бібліогр. посіб. / уклад. Т. Р. Соколонова. – Вінниця, 2006. – С. 3–4.

¹⁰ *Дениско Л.* Бібліотека Київської духовної академії (1819–1919) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2006. – С. 123.; *Зяць Л. С.* Друковані каталоги бібліотек Центральної і Східної України (2-а половина XIX – початок XX ст.): історико-типологічний аналіз // Зап. Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника. – Львів, 2000. – Вип. 7–8. – С. 30–31.

¹¹ *Раздорский А. И.* Справочные издания епархий Русской православной церкви, 1861–1915: сводный каталог и указатель содержания / Рос. Нац. б-ка. – СПб, 2002. – С. 18–40.

¹² До 200-річчя заснування // Історія Харківської єпархії: бібліогр. покажч. / уклад. Н. І. Полянська, В. О. Ярошик; М-во культури і мистецтв України, Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка, Харків. єпархія Української православної церкви. – Х.: Бізнес інформ, 1999. – С. 3.

¹³ *Патрило І. І.* Джерела і бібліографія історії Української церкви. – Рим, 1975. – 376 с. – (Зап. Чина св. Василя Великого; Т. 33).

¹⁴ *Патрило І. І.* Джерела і бібліографія історії Української церкви. – Рим, 1979. – С. 406–487. – Відб. із: Зап. Чина св. Василя Великого. – 1979. – Т. 10.